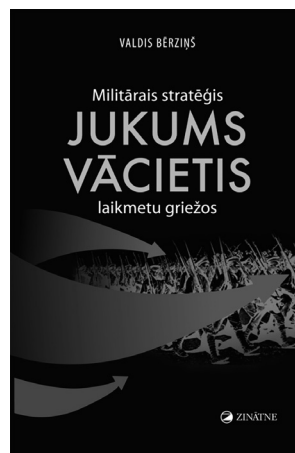

Viens no vēsturē atpazīstamākajiem latviešiem: jauns pētījums

Recenzija par grāmatu: Valdis Bērziņš.
Militārais stratēģis Jukums Vācietis laikmetu griežos.
Rīga 2024. 231 lpp. ISBN 978-9934-599-54-5

Ēriks Jēkabsons, *Dr. hist.*

Izdevniecība “Zinātne” ar Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstu laidusi klajā vēsturnieka, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenā locekļa monogrāfiju par vienu no joprojām atpazīstamākajiem latviešu strēlnieku komandieriem Pirmā pasaules kara laikā, turklāt minētā atpazīstamība cieši saistīta arī ar padomju okupācijas laikā atļauto un pat popularizēto vēstures nara-tīvu par latviešu strēlnieku “sarkanumu” un atbalstu boļševismam. Fakts, ka strēlnieku pulka komandieris Jukums Vācietis 1918. gadā kļuva par pirmo Padomju Krievijas Strādnieku un zemnieku Sarkanās armijas virspavēlnieku, bija ļoti pateicīgs, lai situācijā, kad par Latvijas 20. gadsimta vēsturi varēja runāt gandrīz caur šo “sarkanuma” prizmu, kļūtu faktiski par nacionālā patriotisma legālu izpausmes formu. J. Vācietis saistībā ar darbību Sarkanās armijas augstākajos amatos Krievijas pilsoņu kara pirmajā posmā un viņam piedēvētajiem, zināmā mērā pārspilētajiem nopelniem – personības loma nevarēja būt noteicoša lielinieku varas uzvarā Pilsoņu karā kopumā – ir viens no Latvijas, Krievijas un pasaules vēsturē kopumā pazīstamākajiem latviešiem. J. Vācietis bija viens no latviešu strēlnieku pulku komandieriem Pirmā pasaules kara cīņās, turklāt zināmā mērā, pateicoties darbībai Sarkanajā armijā 1918.–1919. gadā un attieksmei pret to padomju okupācijas režīma laikā, vēsturiskajā atmiņā viens no atpazīstamākajiem un vienlaikus mitoloģizētākajiem strēlnieku komandieriem. Tāpat kā latviešu nācijas sarežģītā vēsture kopumā 20. gadsimta pirmajā pusē, J. Vācieša personība ir pretrunīga, kontrastiem pilna. Viens no kontrastiem saistīts ar viņa nostāju nacionālajā jautājumā gan Pirmā pasaules kara, gan Krievijas pilsoņu kara laikā un pēc tā, uzsverot latviešu tautas cīņu par tiesībām uz savu valsti. Un šāda nostāja nekādi nebija izplatīta latviešu izcelsmes Sarkanās armijas komandieru vidū. J. Vācietis bija

nacionāli noskaņots, iespējams, ievērojama militārpersona (jautājums par viņa militārajiem talantiem joprojām raisa diskusijas, ko apliecina arī aplūkojamais V. Bērziņa darbs), spējīgs publicists. Nebūdams boļševiks, viņš 1917.–1918. gadā politisko un militāro apstākļu ietekmē iesaistījās būtībā galēji reakcionārā (klaji pretēji programmatiskajām nostādnēm un lozungiem) režīma atbalstīšanā. 1918.–1919. gadā izmantoja savu Krievijas armijā un Ģenerālštāba akadēmijā izkopto profesionalitāti, lai izveidotu un nostiprinātu Sarkano armiju (J. Vācietim tiešām izdevās panākt neregulāru, galēji nedisciplinētu vienību pārveidi kaujasspējīgā regulārā armijā), sekmīgi cīnītos ar pretiniekiem. J. Vācieša piesliešanās lieliniekiem izskaidrojuma gan ar personiskajām īpašībām (iespējams, vēlme palikt kopā ar saviem strēlniekiem, godkāre, līdzīgi kā tūkstošiem citu latviešu – apjukums pilnīgajā politiskajā haosā un Vācieša gadījumā neiespējamība kaut ko mainīt), gan ar pašu latviešu strēlnieku vienību neviennozīmīgi vērtējamo situāciju Krievijas pilsoņu kara apstākļos, kas radīja t. s. sarkano strēlnieku fenomenu. Starpkaru periodā Latvijas Republikā bija informācija par J. Vācieša vēlmi atgriezties dzimtenē, tāpat avotos atrodama informācija par J. Vācieša vēlēšanos panākt strēlnieku atgriešanos Latvijā 1918. gadā utt.¹ Darba aktualitāti cita starpā apliecina arī apstākļi, ka vēl 2010. gadā tika izdota Voldemāra Šteina grāmata par Jukumu Vācieti, kas gan uzskatāma par pilnīgu nekritisku varoņa apoloģētiku 80. gadu beigū tradīcijās.²

Grāmatas autors Valdis Bērziņš ir ieņēmis stabilu un noteikti izcilu vietu Latvijas historiogrāfijā ar saviem darbiem par latviešu strēlnieku vēsturi, pašu Jukumu Vācieti, Latvijas vēsturi Pirmā pasaules kara laikā, Latvijas Neatkarības karu 1918.–1920. gadā, pirmo reizi pēc PSRS sabrukuma ievēdot aprītē agrāk arhīvā “ieslēgtus” un vēsturnieka darbā neizmantojamus avotus,³ u. c. tēmām. Turklāt no zinātniskā viedokļa

nozīmīgi ir arī viņa padomju okupācijas laikā sarakstītie darbi, kuros sniegta iespējami objektīva procesa, norišu un atsevišķu notikumu kopaina faktiskajai cenzūras situācijai pieņemamā formā un kuri joprojām ir izmantojami. Tādējādi autora kompetence šaubas neraisa un var paust patiesu gandarijumu par spēju apkopot savu pētījumu kvintesenci iznākušajā darbā par neapšaubāmi ievērojamu un Latvijas vēsturē ļoti nozīmīgu personību – Jukumu Vācieti.

Valda Bērziņa grāmata sadalīta 10 samērā nelielās nodaļās, kas hronoloģiski aplūko Jukuma Vācieša dzīves un darbības posmus, sākot ar dzīves ceļa sākumu un profesijas izvēli līdz pat J. Vācieša nostumšanai malā no Padomju Krievijas bruņoto spēku virspavēlnieka amata Krievijas pilsoņu kara laikā, viņa ieslodzījumu un atbrīvošanu no tā 1919. gada rudenī, pēcvārdā vien īsi aplūkojot J. Vācieša gaitas pēc aktīvā dienesta Pilsoņu kara frontēs līdz nošaušanai 1938. gadā masu terora gaitā, kā arī viņa ģimenes gaitas līdz pat izceļošanai uz Vāciju 1941. gada pavasarī un pēc tam ASV pēc Otrā pasaules kara. Diezgan detalizēti apskatīta darbība Pirmā pasaules kara laikā (kaujās Austrumprūsijā un latviešu strēlnieku bataljona un pulka komandiera amatā), laikā pēc 1917. gada Februāra revolūcijas un pēc tam pēc boļševiku apvērsuma, Austrumu frontes pavēlnieka un pēc tam bruņotos spēku virspavēlnieka amatā (atsevišķā nodaļā izdalītas ciņas pie Kazaņas, attiecības ar kara un jūras lietu komisāru Ļevu Trocki, “Visvarenās” Donas kazaku armijas un galu galā Aleksandra Kolčaka spēku sakāve).

Galvenā vērība, kā jau izriet no darba nosaukuma, pievērsta Jukuma Vācieša “stratēģa” darbībai Krievijas pilsoņu kara laikā 1918.–1919. gadā, kas arī atzīstams par pietekoši aktuālu tēmu, vēl jo vairāk, ievērojot autora rīcībā esošos Krievijas avotu materiālus, ko līdz šim publicētajos darbos pilnvērtīgi izmantot nav bijis iespējams vai nav izdevies. Ieteicams gan bija padarīt

uztveramāku grāmatas nosaukumu, kaut vai papildinot to ar attiecīgu apakšvirsrakstu. Turklāt nosaukumā ietvertie “laikmeta grieži” J. Vācieša dzīvē un darbībā noteikti ietver ne tikai 1918.–1919. gadu, kam faktiski veltīts darbs. Tas ir galvenais iemesls tam, kāpēc bija vērts grāmatā iekļaut arī nodaļu ar vispārīgu Krievijas pilsoņu kara cēloņu, norises un galveno seku raksturojumu, kas ne vien padarītu izprotamāku J. Vācieša darbības vietu un nozīmi, bet arī ļautu izdarīt plašākus un dziļākus secinājumus.

Grāmatā diemžēl vispār pārsteidzošā kārtā trūkst kopīgu secinājumu, kas arī ir nopietnākais tās trūkums, jo tādi bija kategoriski nepieciešami, ietverot tajos Jukuma Vācieša personības un viņa darbības vērtējumu. Faktiski lasītājam pašam jācenšas tos atrast vai izsecināt no grāmatas pamatteksta (jāatzīst, ka vietām tur tie daļēji pamanāmi, taču apkopoti, sasaistīti un izvērsti nav). Turklāt secinājumus un darba kopsavilkumu mēs daļēji atrodam grāmatas ievadā. Cita starpā tajā teikts, ka Vācietim pārņemta “tieksšanās pēc uzpleciem” ir nepamatota (to “melsa ļaunas mēles”) un vēlmi 1917. gada beigās – 1918. gada sākumā panākt latviešu korpasa izveidi raisījusi vienīgi griba panākt “Latviju latviešiem ar pamatnācijas tiesībām”, savukārt atbalstu boļševikiem pēc viņu sarīkotā valsts apvērsuma noteicis apstākļi, ka tie vienīgie no Krievijas politiskajiem spēkiem atbalstījuši “nelielo tautu patstāvības sliekšni”, turklāt fiksēts, ka šādu nostāju veicinājusi kalpa izcelsme. Domājams, pieredzējušais Valdis Bērziņš apzinās, ka šis ir pārlietu vienkāršots skatījums, īpaši ievērojot daudzās liecības par Jukuma Vācieša karjeras tieksmēm jau latviešu strēlnieku kaujās Pirmā pasaules kara laikā un laikabiedru vēlāk atstātās liecības par vēlmi panākt bataljonu pārveidi par pulkiem, jo pulkvedim pēc štata nav pareizi komandēt bataljonu (formāli pēc štata tā tiešām bija, tādējādi latviešu bataljonu komandieri – pulkveži faktiski

bremsēja savu militāro karjeru), nerēķināšanos ar savu komandēto karavīru upuriem taktisku panākumu iegūšanai karjeras veidošanas nolūkos u. tml. To nevar attiecināt tikai uz ļaunām mēlēm, jo liecības ir devuši nopietni liecinieki (ģenerālis Kārlis Goppers, publicists un politiķis Ādolfs Klive un citi). Katrā ziņā tieši šī grāmata un autora kompetence bija iespēja pārmetumus analizēt, izskaidrot un, iespējams, daļēji apgāzt.

Kopumā tomēr rodas iespaids, ka autors būtībā, kaut arī pieļauj jautājuma sarežģītību, kopumā atbalsta paša J. Vācieša atmiņās izvirzīto tēzi, ka gan strēlnieki, gan viņš pats, cīnoties pret boļševistiskajiem formējumiem Krievijā Sarkanās armijas sastāvā, ir cīnījušies par Latvijas neatkarību un brīvību. Minētā tēze diemžēl jāatzīst par vairāk nekā problemātisku, īpaši ievērojot apstākli, ka 1919. gada pirmajos mēnešos J. Vācietis formāli bija arī Padomju Latvijas armijas pavēlnieks, tieši cīnoties ar Latvijas Pagaidu valdības bruņotajiem spēkiem. Savāds šķiet apstākļi, ka arī būtībā apkaunojošā latviešu strēlnieku piedalīšanās kaujās 1918. gada februārī pret Krievijas armijas 1. Poļu korpusu, kas bija pasludinājis neitralitāti Krievijas iekšējās cīņās, kad tas atteicās ļauties atbruņoties sarkangvardiem (nevis “poļu leģionāru”, kādu apzīmējumu lieto autors, bet patiesībā poļu leģionāri cīnījās pret krieviem Austroungārijas un pat Vācijas armijas sastāvā), tiek, citējot paša Vācieša teikto, nodēvēta par “latviešu strēlnieku pirmo kauju Krievijas pilsoņkarā”. Situācija tiek ļoti vienkāršota, ko cita starpā apliecina apstākļi, ka tieši šo kauju laikā notika pirmā kolektīvā latviešu strēlnieku, kuri bija piespiesti tajās piedalīties, atteikšanās turpināt cīņu pret poļiem. Par to grāmatā nekas nav minēts. Diemžēl līdzīgi nav kritiski analizēta arī frontes pavēlnieka būtībā kaunpilnā bēgšana no Kazaņas, pamatot sava bijušā 5. latviešu strēlnieka pulka karavīrus (tas gan minēts), un citas strīdīgas epizodes.

Grāmatā ievēroti vienkārša, viegli uztverama zinātniskā aparāta elementi, pirmkārt, atsauces, un ir personu un vietu rādītājs, kas atvieglo darbu ar grāmatu (tiesa, rodas iespaids, ka vietām atsauces lietotas vienīgi izlases kārtībā). Diemžēl nav ievietots izmantoto avotu un literatūras saraksts, kaut arī tie redzami atsaucēs, kā arī kopsavilkums angļu valodā. Katrā ziņā jāatzīmē Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva (bijušā LKP CK Partijas arhīva) un Latvijas Valsts vēstures arhīva, Krievijas Valsts kara arhīva un Krievijas Valsts kara vēstures arhīva materiālu, kā arī galveno publicēto avotu par Sarkano armiju izmantošana darbā.

Diemžēl nav izmantoti jaunākie krievu un latviešu vēsturnieku darbi par cara armiju, Krievijas Ģenerālštāba akadēmiju, pilsoņu karu, latviešiem pārņemto “sarkanumu” un tā cēloņiem, kā arī pašu Jukumu Vācieti,⁴ kas noteikti būtu pilnveidojis darba nozīmi, jo ļautu autoram aplūkot jautājumu vispusīgāk un, jādodomā, kritiskāk. Īpaši jāatzīmē Andreja Gaņina darbu neizmantošana, pirmkārt, uz lielākoties jauniem, unikāliem avotiem balstītā divu sējumu grāmata par Ģenerālštāba akadēmijas beidzēju gaitām Krievijas pilsoņu kara laikā. Šajā grāmatā Jukums Vācietis ir viens no biežāk pieminētajām personām (pirmajā sējumā viņa uzvārds minēts 226, otrajā – 165 reizes).⁵ Tas pats attiecas uz jauniem vai agrāk neievērotiem avotiem, pirmkārt, atmiņām gan Latvijā, gan Krievijā.

Diemžēl jāatzīst, ka pilnībā nav izdevies izvairīties no dažiem padomju laikā tapušajiem mītiem. Saskaņā ar vienu no tiem, faktam par piedzimšanu kalpa ģimenē gandrīz pašam par sevi jāliecina par cilvēka pozitīvajām īpašībām. Par Jukumu Vācieti pusgadu jaunākais Padures pagasta kalpa dēla (Vācietis pat bija virskalpa jeb par pārējo kalpu darbu atbildīgas muižas amatpersonas dēls) Kriša Ķūķa dzīves gājums bija gandrīz tāds pats kā Vācietim. Ķūķis beidza pagastskolu un pēc tam Kuldīgas

ministrijas skolu (beidza to gadu pēc Vācieša, sekmju ziņā bija pirmais, skaidrs, ka abi viens otru pazina), tāpat pirms iestāšanās Odesas junkurskolā pašmācības ceļā, vienlaikus strādājot algotu darbu, gatavojās iestāšanāsmeniem utt. Pulkvēdis Ķūķis ar savu radikālo pretkomunistisko nostāju ir kļuvis par vienu no antikomunistu kustības simboliem Latvijas 20. gadsimta 20. gadu vēsturē, turklāt Krievijas pilsoņu karā viņš bija karojis krievu pretboļševistiskajos spēkos. Un tādu kalpa dēlu piemēru starp augstākajiem virsniekiem ir daudz. No tās pašas operas ir faktiski no padomju laikā izdotajiem darbiem pārņemtā, iespējams, paša Vācieša starpkaru posmā tīri politiskās konjunktūras dēļ (pats jau nu lieliski apzinājās tās nepamatotību) izdomātā aplamība, ka Ģenerālštāba akadēmija “bija domāta privileģēto kārtu pārstāvjiem”, kas saņēmuši atlaides, uz kurām J. Vācietim “nav bijis ko cerēt”, tieši otrādi, viņš arī tāpēc vērtēts negatīvi. Aplūkojamajā laikā nekas tamlīdzīgs Krievijas armijai kopumā (īpaši pēc Krievijas–Japānas kara) vairs nebija aktuāli, tāpat kā “purna dauzīšana”, pret kuru Vācietis kā “demokrātiski noskaņots” cīnījies karaspēkā (14., 19. lpp.), jo pret to ļoti radikāliem līdzekļiem cīnījās nevis Vācietis viens pats, bet armijas vadība, bargi, pat ar ieslodzījumu sodot virsniekus, kas ko tādu atļāvās, utt. Tāpat Vācietis Ģenerālštāba akadēmiju 1909. gadā beidza nevis ar I šķiru (17. lpp.), bet gan ar II šķiru, turklāt nevis, kā pats apgalvoja, pirmais vai otrais aiz svītras, kas deva tiesības tikt pieskaitītam t. s. ģenerālštāba virsniekiem, bet sekmju ziņā priekšpēdējais no vairāk nekā 50 klausītājiem. Minētais nekādā gadījumā neliecina par vājām zināšanām, bet vienīgi par kādiem īpatnējiem apstākļiem un situāciju, taču svītras pieminēšana gan liecina par Vācieša vēlmi sevi izcelt, turklāt dažkārt nepamatoti vai pat slimīgi.

Uzkrīt pārāk vienkāršotais, jādodomā, no agrākajiem darbiem pārņemtais stāstījums

kaut vai par mācībām junkurskolās. Uzziņām, ka Vācietis 1895. gadā iestājies Viļņas junkurskolā, “kuru, protams, cariskajā Krievijā bija daudz”. Tas ir pārspilējums, un nezinātājam šķitīs, ka runa ir par ļoti augstu skaitli, kaut gan bija septiņas, un Viļņas junkurskolas absolventu vidū bija arī generāļi J. Balodis, J. Berķis, M. Hartmanis un P. Radziņš. Būtiski gan, ka no minētajiem tikai J. Balodis mācījās un beidza kursu kopā ar Vācieti, turklāt viņu kursa biedri bija vēl pieci latvieši, starp tiem arī Pilsoņu kara balto spēku pulkvedis un Latvijas armijas ģenerālis Eduards Aire un pulkvedis Jorģis Zemitāns utt. Faktiski zināmā mērā vienkāršotās frāzes un šabloniskos izteicienus varēja novērst, izmantojot jaunākās zinātniskās publikācijas par tēmu.

Ir dažas pārrakstīšanās un citas mazākas neprecizitātes, piemēram, 1905. gada 13. (16.) janvārī uguni pret demonstrantiem Daugavmalā atklājušās vienības komandieris

bija kapteinis Nikolajs Jordanskis, nevis Jordamskis, turklāt viņš komandēja nevis pusrotu, kā minēts, bet divas pusrotas, respektīvi, 2. rotu (15. lpp.). Grāmatā karavīra apzīmējumam lietots vārds “kareivis”, kas latviešu valodā nozīmē zemākās pakāpes karavīrus, tomēr tādu neprecizitāšu nav daudz.

Kopumā autors pārskata formā korekti aplūko un analizē Jukuma Vācieša darbību ārkārtīgi sarežģītajos Krievijas pilsoņu kara apstākļos jaunizveidotās Sarkanās armijas elitē, ievadot Latvijas vēstures zinātnes aprītē līdz šim nezināmus vai mazzināmus materiālus no Krievijas arhīviem. Tādējādi darbs uzskatāms par kārtējo Valda Bērziņa nopietno ieguldījumu sarežģīto un pat sarežģītāko Latvijas 20. gadsimta pirmās puses militāri politiskās vēstures jautājumu risināšanā. Un tas noteikti izmantojams šīs tēmas – šajā gadījumā Jukuma Vācieša kā ievērojamas un zināmā mērā izcilas personības lomas un nozīmes vēsturē – tālākā izpētē.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Vispārēju informāciju par J. Vācieti sk.: ĒRIKS JĒKABSONS. Jukums Vācietis. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/149710-Jukums-V%C4%81cietis> (skatīts 06.08.2024.).
- ² VOLDEMĀRS ŠTEINS. Dižais kurzemnieks Jukums Vācietis. Rīga 2010.
- ³ VALDIS BĒRZIŅŠ, JĀNIS RUBERTS. Pirmais virspavēlnieks. Rīga 1972; VALDIS BĒRZIŅŠ. Latvija Pirmā pasaules kara laikā. Rīga 1987; VALDIS BĒRZIŅŠ. Latviešu strēlnieki – drāma un traģēdija. Rīga 1995; VALDIS BĒRZIŅŠ, AINĀRS BAMBALS. Latvijas armija. Rīga 1991, u. c.
- ⁴ ANDREJS GAŅINS. Sarkanās armijas veidotāju savstarpējās attiecības: J. Vācietis, M. Bonč-Brujevičs, S. Kameņevs. In: Latvijas Kara muzeja gadagrāmata, XVIII. Rīga 2017, 50.–78. lpp.; ANDREJS GAŅINS. Bijušie Krievijas armijas Ģenerālštāba akadēmijas beidzēji Sarkanajā armijā pilsoņu kara laikā: pārtikas spekulācijas Latvijā 1919. gadā. In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2016, Nr. 2, 28.–35. lpp.; JĀNIS ŠLIŅŠ. Čaks nemeloja – sprediķis Piņķu baznīcā bija! Par Jukuma Vācieša leģendāro runu strēlniekiem. Pieejams: <https://www.delfi.lv/kultura/32026447/culturenvironment/50568493/caks-nemeloja-spredikis-pinku-baznica-bija-par-jukuma-vaciesa-legendaro-runu-strelniekiem> (skatīts 06.08.2024.); JĀNIS ŠLIŅŠ, MĀRIS ZANDERS. Ķēpīga tēma. Latvieši – boļševiku balsts? Rīga 2020; ĒRIKS JĒKABSONS. Latvieši Sarkanās armijas un Iekšlietu tautas komisariāta vadībā Padomju Savienībā 1921.–1938. gadā. In: Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. X. Rīga 2009, 173.–222. lpp.; ĒRIKS JĒKABSONS. Latviešu virsnieki Krievijas impērijas armijā. 19. gadsimta otrā puse – 1914. gads. Rīga 2022; ĒRIKS JĒKABSONS. Pirmais Padomju Krievijas Bruņoto spēku virspavēlnieks [Jukums Vācietis]. In: JURIS GOLDMANIS (sast.). Latvieši PSRS varas virsotnēs. Ilūzijas un traģēdija: 20. gadsimta 20.–30. gadi. Rīga 2013, 179.–198. lpp.
- ⁵ ANDREJ GANIN. Kadry Generaljnogo shtaba v period Grazhdanskoj vojny v Rossiji 1917–1922 gg. T. I–II. Moskva 2023.